

יותר מאיטליא עצמה הוציאה חכמת חכמיה צמחה בארצות אחרות באשכנז וצרפת, כי לארצות האלה כבר בזמן קדום מאד הביאו חכמים מאיטליא את התורה ונמסרה על אדמתן.

פרק תשעה ועשרים

צרפת ואשכנז.

לפני שנות מאות כבירות נאחזו היהודים בצרפת ואשכנז; אכן מדברי ימיהם אך מעט הוגדר לנו ומחכמתם והשכלתם לא מאומה. אך זאת ברור כי הקדימה חכמת התורה להתישב בהן והתלמוד להתפשט עוד כפרם נגה רשף קטן מהם בכל מדינות ספרד. כבר שמענו כי לכל הפחות בימי דורות הנאוונים הבינים (ר"א תרל"ו) הובאה חכמת התלמוד לאלה הארצות על ידי חכמים גדולים מאיטליא הלא הסה רבנו קלונימוס ור' משה בנו מלוקקה אשר שמו איתן מושבם במגנצה והרכיזו שם תורה (שו"ת מהרש"ל סי' כ"ט מצרף להכמה דף י"ד:) ובכך חלפו מזמן ביאתם עד סוף פרק זמן הגאונים כמאה וששים שנה. ואולם אם אמת הדבר שמי שקרא את אלה החכמים למגנצה היה הקיסר קארלוס הגדול או יהיה משך הזמן מאו בואם מאיטליא למגנצה עד סוף ימי הגאונים כשתי מאות וחמישים שנה. ומאד נהמה כי מכל הזמן הארוך הזה לא שמענו דבר מחכמתם ותורתם, ולא הגיעה אלינו לא קבלה ולא ספרות, ולא נדע מה פרי תורת המורים האיטליינים? אמנם נראים הדברים מאד כי אם גם אין שם וזכרון ושארית מתורתם מזמן הראשון בכל ספרותנו, בכל זאת מצאנו בחייהם הרתיים ובמנהגיהם של אנשי אשכנז וצרפת רושם גדול מתורת מוריהם האיטליינים. הנה טראה נפלאה היא, כי עם השכלתם הרבה בחכמת התורה, אשר זה לרוב לא יתן מקום לחששות קטנות ולדבקות במנהגים של הבל של קטני הרוח וקצרי דעת, בכל זאת כבר מאז ומקדם נמצא שבאלה הארצות ובפרט באשכנז היתה זאת התכונה שבועה במחשבותיהם ובמעלליהם להקפיד על כל חששה רחוקה אף אם אין לה יסוד בדעת. אמנם נבין זאת המראה אם נתן לב אל המורים הראשונים אשר למדו מהם, שהם חכמים מאיטליא. הן כבר הראנו לדעת זאת כי היהודים באיטליא על פי המשפט בדת אשר הביאו עמם מארץ מולדתם מארץ ישראל, אף כי במשך הזמנים קבלו תורות חכמי בבל ותלמודם, הנה בעבור זה לא הסירו מהם מנהגי ארץ ישראל ומשפטיה בחייהם הרתיים ובמעשיהם. ואמנם אלה המנהגים אך הם בנינים על יסודי חששות רחוקות וחיסרות יתרות, וביזה הלא היו נבדלים מן הבעלים בעלי ההשכלה המתחוקים רק בשורת הדין (לעיל ח"ג צד 41), ועל כן בלי ספק היה זה גם משפט אנשי איטליא בזמן קדמון, ואלה רכבי החסידות היתה או נאמר אלה מנהגי הבל הביאו ר' קלונימוס וסיעת מאיטליא לאשכנז ושם נמסעו גם שורשו ועוד נשאר ער דור אחרון, גם בעת שנשתכחה התורה באשכנז ונשכחו כל הגדולות אשר עשו אבותיהם בתלמוד, כל אלה שכחו, אבל החששות, והדקדוקים, והחסידות של הבל לא נשכחו והם לקחו עמדת חכמת התלמוד בקרב האשכנזים.

אמנם כן כי אלה הרושמים בחייהם ובמעשיהם היו לבלי חלוף באשכנז וצרפת, אבל רושמי חכמה מאשר הנחילוה מוריהם הראשונים נמחו מספר החיים, מזמן התיסדות חכמת התורה שם מיד החכמים שבאו מאיטליא אין לנו מהם לא ספר אחר ולא קונטרס אחר. זמנים ארוכים חלפו ואין קול ואין קשב אשר יודיע אף שמץ דבר מכל הנעשה על שדה תורת התלמוד באלה הארצות. או בימי הגאונים האחרונים

(דליד ח"ד)

יגיע

פיע דבר מה מהם לשמע אזוניו. בימייהם כבר נשמע מהתחברות בין צרפת ואשכנז ובין ישיבות בבל. לפני רב שרירא גאון ישבו תלמידים מארץ אדום, וכמה פעמים נזכרו בני פרבנצה בתשיבות. גם יוסף כי באו שלוחים לפני רב האי גאון מאשכנז וצרפת ועומרים לפניו בענין שאלותיהם ומסקתיהם. ורב שמואל הנגיד בקינתו על רב האי גאון העיד כי בישיבת הגאון היו גם הרבה תלמידים מאדום, ובהיות כן לא יספק כי לא מעט היה אשר התפעלו מן הגאונים וכי התחברותם אל הישיבות היתה סבה חזקה להתפשטות חכמת התלמוד והרמתה באלה הארצות, ועין בעין זאת נראה כי מן העת אשר החלה ספרות תלמודית להבראות בקרבם כבר היו להם תורות הגאונים לעינים כמו התלמוד עצמו, ובכל מה שיש אתנו מן הספרים היותר קדמונים יתברו באשכנז או בצרפת נמצא שהעתיקו דברים ותורות מן הגאונים. ואפשר מאד כי גם דרך אפריקא הצפונית באו אליהם תורות הגאונים קיבצו פירושים פסקים תשיבות, כי ידענו שהיה להם עם חכמי קירואן התחברות כבר בימי רב שרירא גאון. כי מר רב יעקב אביו של רב נסים בעל המפתח ידע לספר דברים שהגידו לו חכמי אדום ומן המסרת אשר ביד אנשי צרפת על אודת רב נטרונאי גאון שבא פעם אחת לארצם (מעם זקנים צד 54), ובאמת בימי הגאונים האחרונים כבר נראו בארץ מצרי חכמת התלמוד להתפאר, וכבר נדע משמות חכמים ידועים אשר העמידו תלמידים אשר כבר כחצי המאה השמינית לאלף החמישי וזה היה בזמן גאונות של רב האי גאון, עמדו לנס עמם והיו עמודי התורה בישראל.

הנה משפחת בית ר' אבון היתה משפחה מצוארה בישראל, יר' אבון היה חכם חשוב ומוזכרו בעל האשכול בשם רבנא אבון, ובנו ר' יצחק היה אביו ר' שמעון הגדול אשר היה בישיבה אחת עם רבנו גרשום מה"ג במגנצה סביב לחצי המאה שמינית לאלף החמישי, ועל כן קרוב הדבר שאביו אביו ר' אבון אולי קדם עוד לרב שרירא גאון⁽¹⁾. וכן ר' יהודה בן ר' מאיר המכונה לי אונטין רבו של רבנו גרשום, ורבנו יקר אביו רבנו יעקב רבו הזקן של רש"י על כל פנים היו בימי רב שרירא. ונזכר עוד חכם ששמו רבנו שמעון אשר רבני יקר אביו ר' יעקב שמע דברים ממנו (שבת פ: פיש"י ד"ה עד). וזה לפי חשבון הדורות עוד קדום מעט לרש"י. ולא רמזנו על אלה היחסים וההשכינות רק להודיע ולהודיע כי בימי הגאונים האחרונים היו חכמים רבים בצרפת ובאשכנז אשר הרבו לעשות חיל במלחמתה של תורה ועזרו לא מעט להתפשטות התלמוד, והשתדלו במחקריהם ובעיוניהם לעשות אונים לתורה. ואולם מספרות תלמודית ילידת הזמן היא אין זכרון, ולא הגיעו אלינו מכל חכמי הדורות ההם רק ענינים יחידים פירושים ותורות מפורדים ומפורדים אשר הזכירו הבאים אחריהם בשמם, אבל דברים שבכתב כחכורים לא נתקיימו מהם. אמנם תלמידיהם כבר התעוררו לכתוב מחקריהם על ספר, והראשון המיוחד שבהם היה המעולה שבתלמוד רבנו יהודה ב"ר מאיר הכהן הנקרא ליאונטין, והוא רבנו גרשום ב"ר יהודה אשר נתנו לו יש הכבוד מאור הגולה והתואר הזה גם יאה לו שאתם ובצדק כי הוא היה הראשון בארצו אשר העיר עיני החכמים והתלמידים בפירושו הכתיבים, רבנו גרשום קבל תורתו בצרפת מרבו ר' ליאונטין. והעיד הוא עצמו כי ר' ליאונטין היה רבו אשר רוב תורתו ממנו, ואמר כי הוא סימך עליו אף נגד הכרעת הגאונים כי מיפלא ברורו היה ואחרי דבריו לא ישנו (שו"ת מהר"ם סי' קמ"ד).

(1) עין נדעץ ח"ת צד 547 שהבואו בתוך פי' מהורו כ"י שר"ג שאל לר"ש ב"י על דבר שיהי במוסיו ככאן שהיו בזמן אחר. אבל הדבר מפורש בקבלתו שבשלושי גבורים סוף שבת שהיה ישיבתם וחד כ"ד שבמגנצת וכן מצואר מן הדיקת כ"י שהבאתי בפנים.

רס"ד ובהו'ם שביעת מא ד"ה ולמר). והנה באותו ענין אשר בו חולק ר' ליאונטין על הגאונים גם רבי-האי גאון חולק עליהם (שם) ועתה מאמרו שהוא חילק על הגאונים מסמיכתו על רבו ר' ליאונטין ולא אמר מסמיכתו על רב האי שחולק גם כן, נוכל לשפוט שכל האומרים כי ר"ג היה תלמיד רה"ג מועים וזוגם לא יצדק זה לפי סדר הזמנים כי ר"ג ורה"ג הלא בפרק אחר הלכו לעילמם זה ד"א תשצ"ח וזה ד א ת ת ושניהם היו זקנים ועל כן רחוק הרבר לאמר שר"ג תלמיד רה"ג. מושבו היה במגנצה בישיבה אחת עם ר' שמעון בר יצחק הפייטן הנקרא ר' שמעון הגדול (שלמי גבורים סוף שבת) רבות פעל ר"ג לעמו ולא רצו במעשה ובתלמוד. במניטה, כי תקינים גדולים תקן בחרם ובאלה וקיימו וקבלו אותם עליהם היהודים בכל אהצות איירופא והיו לחק ולמצוה עד היום הזה (שו"ת מהר"ם מר"ב סי' קנ"ג וסי' תתר"כ), ואמנם בתלמוד היה כחו גדול מכל החכמים שקדמו בצרפת ובאשכנז, ויהי בונה את התורה לכל חלקיה. הנה בדבר גדול זכה ר"ג את הרבים אשר כתב בכתיבת ידו ממש נמרא מוגהת (רש"י סוכה מ. תוס' מנחות ע. או"ז וזא סי' ג"פ) וגראה כי כן דרש הזמן יען כי נמצאו העתקות משובשות מן התלמוד והיתה יד המגיהים ממעמשת בו אשר לפעמים שבשוהו עוד יותר, על כן טרח ויגע ר"ג להעמיד הנוסחא המאושרת למען יהיה יכול לתת ביד חלומדים גיטא בהורה מוגהת; ויהי כאשר הצליח חפצו בידו וישלים מעשהו, או התאסף לעמוד נגד מניה הספרים, ויתן חק בחרם ובאלה על אלה המגיהים להשתמר מאד בנפשיתיהם משלוח יד בנוסח ספר התלמוד (הקדמת סי' הישר לר"ת). כאשר השדל ר"ג להעמיד ולקיים הנוסחא המאושרת בתלמוד ולא התעצל מלכתוב בכתיבת ידו את התלמוד מינה ומתוקן, אף כי השתדל לשמור נוסחת המקרא, ובעבור זה כתב בכתיבת ידו את המסורה הנאמנה מוגהת ומתוקנת. הנה כבר ראינו כי כרבות המתעסקים במלאכת המסורה גם אז רבו מסורות שונות (לעיל 231), פרו ורבו המסורות עד אין קץ (שם 232). ויהי כראות ר"ג את הבלבול הזה רצה לזכות את ישראל וכתב מסורה המאומתת לו בין המן המסורות שנתפשו בימיו, איזו מן המסורות הנמצאות היום בעולם, בין בכתב יד בין בדפוס, היא מעשה ידי רבני גרשום בכרד לא נוכל לדעת כי לא נקרא שמו על אחת מהן, אבל זאת ידענו ברור מכמה הערות כתובות בגליוני מקראי קדש הנמצאים בכתבי יד כי כתב רבנו גרשום מסורה, אך לא נחשוב כי חבר מסורה מדעתו והכינה וגם חקרה, כי אם עשה עם המסורה הנמצאת והמקובלת מה שעשה עם התלמוד, אחת מן המסורות אשר ישרה בעיניו כתב בכתיבת ידו והגיהה ותקנה למען העמיד נוסחאתה המאושרת¹⁾.

אמנם יתר על כן פעל בפירושו לגמרא אשר לעדות קצת סופרינו עשם על כל התלמוד (שה"ג בערכו). כל פירושו לא הניעו אלינו, אבל מאשר ראינו נשפוט על הכוננם. סגנון פירושו הוא כסגנון פירושי הגאונים וקרוב לפירושו רבנו הננאל. לרוב

ציג

1*) עי' סכתב חדשי של גרעץ משנת 1887 מהברת א' במאמר א' מחכמם המויל על דבר מחבר ספר אכלה ואכלה, שהביא מכמה גליונות של מקרא כפי ישנים שגרמו בהם על המסורה הגדולה של ר"ג מ"ה באלה הליטות: במסורה הגדולה שכתב רבנו גרשום, במסרה"ג שב' ר"ג מת"ג מידו מוצאתי, כך מצאתי במת"ג שכתב ר"ג, ומשווי הדברים המובאים מספירת דר"ג עם אכלה ואכלה מוכיח חכמם החבר שר"ג הוא בעל ספר אכלה ואכלה. ומוסף לאמר שם צ"ד 18 שחלשון, שכתב רבנו גרשום לא יתכן לפרשו רק על החבור סרעתי לא על העתקת ספרי כי המחברים בדורות הבינים מהשמים על מושג העתקה מספר רק בפעל העתיק ולא בפעל כתב עכ"ד והוכרח להערה זו, מדעתו שהקדמונים אמרו, כתב" על מושג העתקה כמבואר בב"ב (סו.) אבנן ג"ל שגם המאיתרים אמרו, כתב" על מושג העתקה כמו: תשובות הגאונים שכתב ר"מ עי' תוס' חולין מו. תוס' מנחות (לד) ובארו ח"א סי' תיא וסי' תקנ"ח ועוד בכמה מן הפוסקים הראשונים וע"כ גם כאן הכונה באמרו, שכתב" כלומר שחתיק בכתיבת ידו כמו שהעתיק את התלמוד בכתיבת ידו. (ד"ד ח"ד)

יצג לפנינו כל משא ומתן של הגמרא בשני לשון לפי צורך פירושי ובתוספת דברים, עד שעל ידי השגנו והתוספת הסוגיא מתפרשת. ואינו מפרש כל הדבורים ובפרט אינו משיג על פירושי המלות הפשוטים, ומקמץ מאד בהבאת מראה מקומות ודוגמאות לחוק פירושי, ואין דרכו להביא מפרשים אחרים בכניי שמותם כי אם יזכירם סתם כמו: יש מפרשים, יש אומרים, וכיוצא בהם, וגם בהזכירו את רבו לא יקראו בשמי הפרטי כי אם יאמר „מרוי“ סתם. וכן אין דרכו לחניה הספר¹). אלה הן קצות התכונות אשר פירושי ר"ג מציינים בהן. ויותר שהיה ר"ג מגדיל לעשות בהקנייתו ובקביעת גירסאות הגמרא ובפירושו עוד חבר פסקים בקצת הלכות והובאו ממנו פסקי הלכות טרפות (פרדס סי' רנ"ב תוס' חילין מו: ובמ"א או"ז ח"א סי' תי"א ובכמה פוסקים). אבל חיוץ מפסקי הלכות טרפות לא נודע לנו שהובאו פסקי הלכות מיוחדים על שמו²). תשובות נמצאו הרבה ממנו והובאו ברשי ובתוספות ובשו"ת סהר"ם ובאו"ז וכמעט בכל הפוסקים המאוחרים. אחרי כל אלה המעשים הגדולים אשר עשה ר"ג להגדיל תורה ולהאדיר לזכות את עמו וארצו ביריעת התלמוד על בוריו, לא יוכחש כי ערך סוף המאה השמינית היה הוא הראש והמעולה בין כל הפועלים בתורה והמשתדלים בהתפשטות התלמוד. ואף כשכר לפעלתו רוממיהו ונשארה כל ישראל וקראוהו מאור הגולה. תלמידיו הרבה העמיד, ולחם השפיקו פירושו כמו לכל בני דורו ויחשבו פעולתו לו לצדקה כי נתן להם מפתח גאמן אשר בו יוכלו להגיג אל חדרו התלמוד פנימה ולהוציא תעלומתו לאור, ואף לא נאלצו עיד לחבר פירושים. אמנם בעבור זה לא התרשו ממלאכת הקדש כי אם השתדלו בכל עז לתת לב על ענינים שיגים הנצרכים עוד להגדיל חכמת התלמוד. תלמידיו היו רבים אך לא כלם לקחו חלקם בהייבוב ספרות תלמודית על ידי חבורים. אף שבלי ספק כל תלמידיו היו גדולים בכל זאת רק המעט מהם הצטיינו בעשית ספרים.

הגדול מתלמידיו הראשונים היה רבנו יהודה הכהן אשר עיד בחיי רבו ישב עם ר' גרשום ועם ר' שמעון בר יצחק בבית דין אחד במנצצה ועל שלשתם אמר ר' קלונימוס הזקן „קדושים אשר בארץ“ (יש"ג סוף שבת³) הוא חבר ספר הדינים לפני ר"ג (מרדכי ב"מ סי' רכ"ב) אשר רבים מן הפוסקים מביאים אותו, ולפי מה שנראה מהעיקותיהם שהעתיקי ממנו היה תכליתו המיוחדת לו לקבץ יחד הוראות קדמינים ופסקיהם ותשובותיהם בכל הדינים מדיני ישראל, הוא מדבר בהלכות דיני סמונות (מרדכי שם ובשו"ת מהר"ם סי' הנ"א) ובדיני שחיטה (באו"ז ח"א סי' ת"מ). ובדיני אבלות (בשבלי הלקט שמהות סי' ג"ב) בדיני יבום (או"ז סי' תע"ז) בדיני ענינה (שם תרצ"ד) ובלי ספק היה כולל גם הלכות אחרות. אחד מתלמידיו אשר זכה לתאר הכבוד „הגדול“ היה רבנו אליעזר הגדול זה החכם נתיים בילדותו, ובהיותו קרוב לר' שמעון בר יצחק – כי ר' אליעזר הזה היה בן ר' יצחק בן שמעיה בן אבון, ור' שמעיה היה אחי ר' יצחק אביו של ר"ש – לקח אותו לביתו וגדלו ולמדו תורה, ולמד גם בילדותו לפני ר"ג מאה"ג ואחרי כן לפני ר' יהודה הכהן⁴). הפוסקים

המאוחרים

(2) כל מה שכתבו מדרכי פירושי הוא בדרך כלל אבל נמצא גם יוצאים מן הכלל ואמיר ביותר על חכם אחד שזכורו בשם ר' יצחק (ברכות ו.) ור' יצחק חזו לא ידעתי מנו.

(3) בתולדות רש"י שלי צד 16 שערות שמה שכתוב בשל"ל, מביאו בשל"ג ערך גרשום, שמצא בפוסקים של ר"ג, אפשר שמבואר על פירושו בנכ"י לפני שמצאתי שבראש פי' לכ"כ כתוב פסקי כמא בהריאה תרי שקראו פירושו גם פסקים אבל התרנא כי יען כי באמת חבר פסקי הלכות ולמה נוציא הדבר מפשוטו.

(4) הענין הוח טובא גם בקורא תורות אלא שיש שם פי"ס שחשב את ר"ג ורבו שלמה בן יצחק ור' יהודה הכהן וצ"ל רבנו שמעון בן יצחק תחת ר' שלמה בן יצחק.

(5) המקור לכל זה הוא קבלת היוזק כפי' תפלה כ"ו הטובאה מתי"ד יש"י בקניא כספ"י מצ"ק

להכתיב דף י"ד ע"ב. ומסתמי על קבלתי הזאת כי התאמה טובא עם השכון חומט"ס. אבל המס' אני על ימות

ש'

דו"ד (ח"ד)

המאוחרים הביאו ממנו כמה הוראות אבל ממעשים גדולים אשר עשה לא ידענו ולא שמענו והספר ארצות חיים שיחפו לו (שה"ג ע' ארצות) אינו ספר הלכה. אבל שמענו בשמו הוראה מאד נפלאה והיא שהורה בשר בחלב במשהו, ושככל מקום שנאמר במסכת חילין בשר בחלב בנותן מעט אין זה הלכה, והעיקר במשהו על פי מה שמענו במשנה ע"ז מבלי עיון בגמרא כן העירו ר' שלמה בר' שמשון ור' מאיר בר' שמואל ספי תלמידו רבנו יצחק הלוי שאמר כי רבו לא למד מסכת ע"ז (ע"י פרדס סי' רל"ח ורמ"ג). ונפלא בעינינו עוד יותר כי אחד מתלמידיו רבנו יצחק הלוי נמשך אחרי הוראתו אף שידע שרבי מעה משום כבוד רבו (פרדס אש ע"י להלן). גם נזכר ר' שמעון הזקן אחי אמו של רש"י שהיה תלמיד ר"ג (שכתה פהו כפרש"י) וחבריו ר' שלמה הבלוי ור' גרשום סמיץ⁶) אמנם המעולה מתלמידיו האחרונים היה אחד מרבותיו של רש"י הוא רבנו יעקב בן יקר מגדולי לותר. וישבתו היתה בגרמניא, גדול כתורה מופלג בחסידות ובעונה. ר' יעקב שמע שמועה מפי ר"ג (רש"ם פסחים קיא.) ושאל מפיו שאלותיו (פרדס סי' רס"ט) תלמידו רש"י יספר גדולות מחסידותו (או"ז ה' ערובין סי' ק"מ), וממרת ענותו לבטל דעתו מפני דעת אחרים (פרדס סי' יט) ר' יעקב חבר פירושים בקונטרסים ותלמידו רש"י מזכירם ומשתמש בהם (גמין פב.) ולפעמים מעתיק לשונו ממש (סוכה לה) ומזכיר גם מה שמצא ביסודו (שם מה:), ואולי גם באמרו: "משום רבנו" (שכתה יב.) כונתו על פירושים שבכתב. ואמנם נראה שבקונטרסיו לא היה דבר שלם וגם לא היה פירושו על כל הגמרא שכן תלמידו רש"י לא הביאו כי אם במסכתות אחרות, ואולי לא היו בקונטרסיו רק הערות לפרש דברים אשר לא נתפרשו בפירושי רבנו גרשום או לא נתפרשו בהוגן. מלבד כל אלה עוד נזכרו חכמים אחרים בזמן ההוא אשר מקצתם ידענו שהיו תלמידיו ר"ג⁷) ומכלם נודעים דברים שבכתב, אך לא מצאנו שעשו פירושים חדשים כי הספיק להם פירושי רבם ר"ג וכל מעשיהם היו רק להשלים ולהרחיבם. אמנם אם מה שעשה ר"ג ותלמידיו הספיק שיהיו דברי התלמוד מפורשים לדורשים בו, עוד לא היה די בזה להשלמת החכמה התלמודית, כי היה נדרש גם כן לשים עין על הנעשה בחכמה הזאת בזמן הארוך מעת חתימת התלמוד, על כל ילידי פרק זמן הגאונים על חבוריהם ופסקיהם ותשובותיהם, אשר היו מפוזרים הנה והנה בכתבי ר"ג מ"ה ובכתבי חכמי זמנו ותלמידיו קיבצים שלמים מכל אלה הענינים לא נפצו בארץ. ואם היו, היו ביד אחרים אף לא אחד בעיר ואחד במשפחה. ולפי האמונה שהאמינו באמתת דברי הגאונים ושכל דבריהם דברי קבלה הלא נדרשת התפשטותם בהתפשטות התלמוד עצמו. למען הקים החפץ הזה ולמלאותו התעורר חכם מחכמי צרפת אשר היה בדור ההוא, ונדב את זמנו וזכו למלאכה הכבדה הזאת.

החכם הזה היה רבנו יוסף מוב על ס הצרפתי בן זמנו של ר' אליהו הזקן ג"ס

של ר' יהודה בעל הרינים שמשלשל יחוסו נאחריו שכנה הורות עד גירת התנין וזה דבר שאי אפשר לפי סדר הזמנים והשבועים.

6) בש"ת מהרש"ל סי' כ"ט מנה את ר' אליעזר הגדול ור' ישעיהו הגדול ור"ש חכבלי ור"ג סמיץ בדור אחר ר"ג מהר"ג. וזה ליתא ל"ם שראינו שר"ש חיה בן זמנו של ר"ג ואולי קישיש ממנו, ע"כ אפשר שבמקום ר"ש הגדול צ"ל ר"ש חוקן והיא הית תלמיד ר"ג כמ"ש בפנים.

7) בראב"ן ר"ש מצאנו ר' יהודה בר ברורך תלמיד ר"ג וכן בא"ז ח"א סי' תיא. ומצאנו זכרו בליקושי הפרדס ענין י"ב. ונזכר רבנו ישעיהו שז"ח בחברת חכמי לותר (או"ז שם) וסביאו רש"י (או"ז סי' ת"ח). ר' יצחק בר יוסף שאל שאלתא מר"ג (שו"ת מהר"ם סי' תתס"ו) ואולי הית תלמידו.

הוא מחבר מר' יצחק בן מנחם (שו"ת מהר"ם סי' ל"ו) וע"י במרברכי כ"ט סי' רנ"ב שסביאו אותו הענין בשם ר' יוסף בר יצחק ופ"ס הוא. ר"י בן מנחם חבר גם ספר כמו שכתבא בפרדס סי' רע"ג. ורש"י הביא בסת פירושי מלת ממנו (שכתה ס"ב ב"ס ה' כ"ג) וע"י בש"ת מהרש"ל סי' כ"ט ובתולדות רש"י שלו ובשל צינץ.

(ד"ר הר"ר)

נימו של רב האי גאון והיה הילק כמו פה אל פה (או"ו ה"א סי' י"ט) וזה היה בימי ר"ג מאה"ג. מעשה תקפו וגבורתו היה לקבץ על יד החבורים הנמצאים ממעשה ידי הגאונים להעתיקם ולחברם בחוברת. תשובות הגאונים מכתובת ידו נמצאו כבר בידי החכמים בזמנו ובדור שאחריו⁸ אף הוא העתיק בכתובת ידו את ספר הלכות גדולות, והביאיהו כבר המחברים הראשונים (סמ"ג לאוין סי' ס"א) ומקצת הענינים שהעתיקו מתוך ה"ג מכתובת יד רימ"ע בלשונו ממש נראה כי העתקתו לא היתה דק העתקת סיפר כי אם היתה העתקת חכם כי נראה שאין הלשון כלשון הגאונים והוא כחד לשון מיוחד מליצה קלה ומובנת⁹ ואולי גם קצר או האריך הענינים עצמם. הלא ביוצא בזה נראה בסדר תנאים ואמוראים אשר נמצא ביד הראשונים מהעתקתו (תוס' ע"ו נו: רא"ש קדושין פ"א סי' מ"ו הנמ"י פכ"ג מאשות), וגם זאת מהעתקה לא עשה במליצה לשון מחבר הספר כי אטם נתן בהעתקתו צורה אחרת, ובלי ספק הוא הנודע כי יש "קנטרס צרפת" (תוס' סוטה יב. ע"י מכתב רש"ל רפ"פ ריש שו"ת גאונים קרומים וב"ת ח"א 27, 64). ומצאנו עוד שרבותינו בעלי התוספות מזכירים שתי נוסחאות מספר תנאים ואמוראים, "הארוך והקצר" (ח"י רשב"א חילין ע"ו ובת"ה שלו ה' מרפת ור"ן ש"פ פ"ד), וקרוב הדבר מאד כי אחת מאלה הנוסחאות ובלי ספק הקצרה היא כתיבת יד ר"י טוב עלם, היא קונטרס צרפת. ועתה יוצא לנו מכל זה כי רימ"ע מלאכה גדולה עשה דרושה לחפצי זמנו והוא מלאכת העתקתו, בהשתדלו להיטייל במעשיו האלה להתפשטות התלמוד בתנו הוצאות גם לרברי הגאונים ויחלקם בצרפת ויפיצם כאשרכנו.

העבודה הנאמנה אשר עבדו אלה החכמים על שדה ההלכה עשתה פרו תנובה בדרך שני. במגנצה גירמיוזא ואשפירא פרחו הישיבות. יש חכמי לותר וגאוניה נחפרסם בעולם. פירושי חכמי מגנצה היה מקור נאמן לרבנו נתן מרומי אשר ממנו שאב בספר הערוך בהרבה מקימות. בגירמיוזא היו בעת ההיא חכמים גדולים והראש עליהם היה רבנו יצחק הלוי, הוא היה שם אחרי מות ר' יעקב בן יקר הממלא מקומו. מרוב חשיבותו ופריסומו כנודו רבני הלוי סתם בלי שמו הפרטי (פ"ש"י שכת סג' ס"ו ע"ד). גם סגן הלוייה (פרסם סי' רל"ח), ויגמורוהו גם בתואר הכבוד "הגאון" (שם סי' קס"ח) או האשל רב סגן הלוייה (שם סי' מ'). רבו היה ר' אליעזר הגדול אחריו נמשך בהוראותיו אף אם לפי דעתו מעה בדין התכחש בדעת עצמו מפני דעתו של רבו (ע"י לעיל). מן החכמים אשר אתו היה ר' שלמה ב"ר שמשון שמוסר קצת הוראות בשם ר' יעקב בן יקר (שכ"ל הלקט ח"א סי' שסו) ונמצא תשובות על שאלות שנשאלו משניהם (יה"ד¹⁰). אין מספר להלכות והוראות שהביאו הפוסקים בשם רבנו הלוי

8 ע"י רש"י חילין (קיד) והובנת שם על תשובות גאונים הכתובים מיד רימ"ע, וב"ה ככ"מ בתוס' (ע"י חילין מ"ז צ"ג). ובס' התרומה ח' מרפות ז"ל וכן פי' בתשובות הגאונים מכתב רימ"ע, וע' באו"ו ח"א סי' ת"א וסי' תקנ"ח.

9 ראיתי במרדכי בח' תפלין בענין סדר תפלויות שכתב: "וכך פסק רימ"ע וז"ל אותם שהם חצונים נגזר קדש ושבע צריבין שיהיו רואין אויר כדי שיהא אחר כך שינן של תפלין דהלכת לבשה מסני. והנה העתיק המרדכי לשינוי של הרימ"ע. וזה הענין מובא גם באו"ו סי' תקנ"ח בתשובות הגאונים שכתב רימ"ע. ומצאתי באגור דיני תפלין שטבוא ג"כ ענין זה ובשם תשובות הלכות גדולות שכתב רימ"ע וכלשון המרדכי בשם רימ"ע מצאתי גם כן" התרומה סי' ר"ן בשם תשובות הגאונים ובעל האשכול ח"ב צד ג"ג אמר על זה הענין זכ"ב רימ"ע בשם הגאונים, ובתוס' דמנחות (ל"ז) ד"ח והקורא כתוב: "וכן בתשובות הגאונים שכתב רימ"ע. והנה מלשון הענין עצמו שהעתיק המרדכי, וכן מרבירי ההצעה של המחברים שדקדקו שהתשובות תן מכתובת יד רימ"ע ז"ל כמו שכתבתו בפנים שהלשון והמליצה הם מעשה ידי רימ"ע. וע"י היסב במכתב רש"ל רפ"פ שימנו בפנים שברר וזקק דבר זה עד שלא נשאר שום ספק שכן הוא כמו שכתבתו בפנים ובתערת וזה ירוש אור על ענין הלכות גדולות שנתפשט, ויובאר עוד בסאמרנו בסוף חספ".

10 ע"י בישות חכמי צרפת ולותר שהייל הר"ר ויאל מיללער ע"ש סי' מ"ו שאלות ס"ו יצחק בר

הלוי ובפרט במרדכי ואו"ז ושכלי הלקט והרא"ש והטור וגם בראב"ן. רש"י בפירושו מביאו בכמה מקומות, גם מ: שמיצא בתלמודיו (שבת י: ושם נמו: וגמין לו.) וברוב הדברים שהובאו ממנו נראה שעל פי כתביו או כתבי תלמידיו העתיקו. בימים ההם ובעת ההיא היה ראש במנגנצה רבנו יצחק בן יהודה, גם הוא היה תלמיד לר' אליעזר הגדול (פרדס סי' קס"ח) ובכל מקום נהג במנהגיו (רא"ש פסחים פ"ג סי' ה' ושה"ל ח"א סי' רפ"ו ובכ"מ) ובזמנו היה במנגנצה ר' שמואל בן דוד (פרדס סי' כ"א¹¹) אשר תארוהו בשם גאון (שבה"ל סי' ל"ד) והיה בעל מחלקתו (שם סי' ק"ץ). רבנו יצחק ב"י עשה פירושים לתלמוד כתובים בספר. וזכר פירושו לבבא קמא (רש"י ברכות ל"ט.) ויסודו למסכתות אחרות (שם נז: ר"ה כה.) כל הפוסקים הביאו דברים מכתביו והוראותיו, מתשובותיו נמצא הרבה בפרדס הגדול ובלקטיו בשאלות ותשובות מהר"ם מר"ב ובאו"ז ושכלי הלקט ומרדכי וכמעט אין אחד מן המחברים האשכנזים והצרפתים אשר לא הביאוהו. גם באשפירא היה בעת ההיא אדם גדול והוא רבנו אליקים (פרדס סי' קטז, קפא, קץ) ורש"י קראו המורה (שם סי' ש"ו). לפי עדות גדולי המחברים כתב פירושים על ארבעה סדרי הש"ס (שה"ג בערכו), וראינו בשכלי הלקט (ח"א סי' ש"ט) שהעתיק פירוש אחד מפירושו למסכת יומא. ואמנם לא נכחד כי יותר מגדולת תורתם קנתה להם זכר עולם חסידותם חוץ המנהגים הקטנים עם הגדולים היה פעילותם, הם כל גדולי ארצם עמם הם המחוקקים הם המקיימים את המדה המהלכת על בני כל הדורות באשכנז, להקפיד על כל חששה רחוקה אף אם אין לה יסוד ברעת", המדה אשר יסדה מוריהם הקדמונים אשר הביאו את התורה מאשליא לארצות ההן, להוש לרעת-איותה גדול אף אם היא מוטעת, ולכל מנהג אשר שיבה ודקה בו אף אם הוא הבל

הנה כבר ראינו כי ר' יצחק הלוי נמשך בהוראתו אחר ר' אליעזר הגדול רבו ואמר דברי מה שהיתרו מפורש בהרבה מקומות בתלמוד, ורבו נכשל בהלכה וטעה והרב הלוי לא הסיר שגגת הוראת רבו ממנו והחמיר כמדהו אף שלא טעה כמדהו. ולמה עשה כן? מפני כבוד רבו (פרדס סי' רל"ח רמ"ג תולדות רש"י שלו צד 6.) ובלי ספק לא היה רבנו הלוי היחיד במדה הזאת כי אם גם אחרים חשו לדעת רבם אף בהיותה מוטעת מיראת הכבוד להרב והנהיגו ההוראה בעירם כמנהג וחזר המנהג להיות הלכה, והבאים אחריהם דשו בה והפכו בה בפלפוליהם להצדיק את המעוה לרוב ללא אמת, וברוב הימים היה זה הסבה לרובו המנהגים בלי יסוד אמת ולחיששות ולחומרות בלתי צודקות ובלתי נאמנות. וכמו כן גם ר' יצחק בן יהודה היה מחויב כל מנהג קל כאלו הוא תורה שלמה הוא היה אומר: מצוה להחזיק מנהג דראשונים בכל מה שהאדם יכול להחזיק שמנהג מבטל ההלכה (שבה"ל סי' כג.) ופעם אחת שאלוהו

על

יצחק מן הרב ר' יצחק ז"ל וכן מורנו רבנו הנאין ר' שלמה בר' שמשון יוני" וראת דרע ויארך ימים וניל שואת התשובה כחובה מאחד מתלמידיו ר"ש בעת שר"י הלוי כבר מת ור"ש בר"ש עיר בחיים, והמוציא לאור פתח בחשבו שהתשובה היא מר"י הלוי לבד ושלושה להשואל באמצעות ר"ש בר"ש, ורחם לו פתחו על שלא דקדק בגוף התשובה ששם מפורש שנכתבה על שם שניהם שנאמר שם, וכך תשובו ועוד. וכך נראה בנינו"י היו שכולה בלשון רבים נאמרה. וכן שם סי' מ"ט השאלה לשניהם ור"ש הוא המשיב בהסכמת ר"י הלוי וז"ל שינתו בשאלותיו והיביתי (צ"ל והציתיו או והראיתיו) הרברים למורי יצחק הלוי: הסכמתו ותישבעו כדבר. והשאלות שבס"י מ"ח נכונות לר"ש בר"ש לבד ועוד שם כמה תשובות שהשיב לר' יצחק בר' יצחק.

11 ר' שמואל ור' דוד אבונ' שניהם מגדולי הדור ע"י שה"ל סי' ק"צ שהעיר ר"ש משם אביו ז"ל לחלוק על ר' יצחק בר' יהודה ומשפט שבעת החיא כבר מת ר"ד אביו ולפ"י טעיתי כמה שכתבתי בתולדות רש"י צד 15 שר"ד זה עוד חי בימי רש"י ורש"י שאל מפני ג' שאלות (אוי"ה כ"י דיני סקין) ורש"י סנע לתורת דיבר אחד מפני לעני שמה עד שצמצא סיני לדבריו ר"ד הלוי (אוי"ה תנ"ל כ"דיני משכן ומרדכי ב"ס סי' ש"א), ולפי הנ"ל זה אינו לפי השבן השנים שהיו ר"ד אביו של ר"ש כבר מת כתיי רבו של רש"י ר"י בר' יהודה. (ר"ד ח"ד)

על דבר מנהג בעניני התפילה לפני מה נתגוהו והוא שלא כהלכה? והשיב כיון שנהגו נהגו שמנהג מבטל ההלכה (לקומי פרסם ס' המוערות). הן אמת כי טוב וישר הדבר להניח בני אדם על מנהגם, אם הוא מנהג ותיקין שהנהיגוהו בהשכל ודעת לחיזוק העולם והדת והמוסר, או ודאי המנהג תורה ומצוה להחזיקו ולשמרו. אבל כמה מנהגים ניסרו על סברות דקות כקירי עכביש ואין כל תועלת בקיומם ואינם מנואים לא לידי יראה ולא לידי מוסר השכל, ויש גם כמה אשר יסודם בשוא נתעה, ברעות ואמונות הבל. ואולם אם נראה בספרי הפוסקים הלא נמצא המון גדול ממנהגי איסור מכל המינים האלה, גם מספר גדול חששות ותומרות וגזרות אשר לפי מדת עיקר הדיון אין להם מעמד ורוב כל אלה תולדתם מחכמי אשכנז וחלק לא מעט מכלם היה לחכמי לותר. אבל כנגד זה מרובי תורתם לא נשא דבר שלם איה פירושי ר"י הלוי ור' יצחק בן יהודה ויסודם? ואיה קנפריס ר' יעקב בן יקר ויסודו? מה היה לפירושי ר' אליקים מאשפירא שחבר על ארבעה סדרי התלמוד? ומה היה לפירושי ר"ג מה"ג אשר כמה וכמה מאית שנים נעלמו מעיני הלומדים ואין איש שם על לב להוציאם לאור, ומי יודע אם לא היה אחריתם להשחית ומאכל לעש וסם לולא בזמננו זה הוציאו תעלומתו לאור. אבל אמת הדבר נראה כי פירושי ר"ג לא הספיקו להם כי היו חסרי השלמות ועל כל פנים לתלמידים ולהמון החכמים לא היו מספיקים כל צרכם, תלמידיו ותלמידיהם אשר השתדלו למלאות חסרון גם הם החטאו המטרה, גם הם לא הוציאו מתחת ידם דבר שלם ררוש לכל חפצי הלומדים, ועוד נוסף על זה שכבר בעת ההיא קמו אנשים המשתדלים לעשות פירושים חריפים בנויים על פלפול של הבל ורחיקים מן הפשוט האמתי, אשר על ידי זה נשתבשו דרכי התלמוד (מנהדרין כב. הולין פא.) ועל כן לא ארכו הימים אחרי מות רבנו גרשון ואחרי תום דור תלמידיו וכבר הרגישו מחסיר פירושים שלמים ונאותים למלאות חפצי כל מבין עם תלמיד. אז שלח ה' לפני דורו אדם גדול נאור בכל המידות הנכבדות הדרושות לאיש אשר נקרא להיות עומר לנס עמו, ומורה דרכם בתורה, והוא נתן נפשו על הדבר, לעשות פירוש חדש על כל התלמוד להועיל לדורשים לתת בידם פירוש שלם הנאות לתלמידים ולהקל להם למורה כנמרא, וגם חפצי הזה בידו יצלח, ויען זאת נראה בו אחד מן הראשונים בין נושאי התורה שבעל פה המשתדלים בהתפשטות התלמוד בעולם. ואמנם מצד האחד היה הראש לכלם והוא מצד פירושו, כי אין אחד מכל מפרשי התלמוד אשר השיג מעלתו בטיב הלשון הברור מחובר עם הקצור הנפלא.

האיש המופלא הזה היה רבנו שלמה בר יצחק⁽¹⁾. ארץ מילדתו צרפת ועירו טרויש. נולד בשנת ד"א ת"ת היא שנת מות ר"ג. משפחתו משפחת חכמים אביו היה חכם תלמודי (פרש"י ע"ז ע"ה). אחי אמו היה ר' שמעון הזקן תלמיד ר"ג (שבת פה:). רוב למידו היה באשכנז לפני נאוני לותר. רבו הראשון במקרא ובתלמוד (פסחים קיא.) היה רבנו יעקב בן יקר אשר כנהו רש"י: מורי הזקן (סוכה לה:.) והיה מיראו עליו כמורה שמים, ומתנצל אם נוטה ממנהג רבו (אוז"ח ס"א ק"ט). גם יזכירו: ר' יעקב בלא שם אביו (שבת יב:.) או רבי סתם (זכחים גי:) או רבנו (ביצה ב:), וזה אות כי היה רבו המובהק עד שאם הזכיר רבו סתם הכל יורעים כי היא רבני יעקב. אחר מית רבי יעקב בוורמיישא היה ר' יצחק הלוי ממלא מקומו והיה רש"י

(1) תולדות רש"י כתבתי בבית התלמוד שנה ב' ונדפס בקונטרס מיוחד בחיבורי תולדות גדולי ישראל ויען הרמ"ב כולל ע"ב עמודים שם הארכתי בתולדותיו ובקורות ספריו, ושם התקתי תה מן שצריך לעינינו לרוב בקצור בלי מראת מקומות המפורשים שם ולפעמים תקנתי תיבירים. ואני צריך לתודיע כל זה בעבור ידע חקרא כי אין דבר בכל הכתוב פה שלא ימצא עליו חריאת שם.

ואמנם בצלפת ובאשכנז או נחשוב תחלה את פשטות התלמוד באמת מאו
 יצאו בנה פירושי רש"י והאירו אורם בישיבותיהם, מעשה ידי חריש וחושב עשה את
 פירושו, באמנה ובהשכל קרר לו בין הפירושים אשר געשו לפניו, לא השליך מעל
 פניו כל הפירושים שקדמו כי אם זקקם וצדקם ופחגם, ועמד על דבריהם אם טוב אם
 רע וקיים את הראוים לחתקים לפי דעתו וחכמתו ובטל את אשר לא ישרה נפשו
 בהם, אבל לא יעלה על הדעת כי רש"י עשה רק קצור מספרי ר"ג מ"ה (הקדמה
 נובלות חכמה להר"ר יש"ר מקנדיא) הלא כל מעיין בצדק ומעריך פירושו מול פירושו
 ר"ג יענה ויאמר עז, כי לא כן הוא, ואף זה אינו אמת כי עשה הכל מדעתו הרחבה.
 כי אם כן הדבר כאשר אמרנו, רבנו שלמה אסף וקבץ שמיעות ופירושים מחכמי
 הדורות ונאוניהם הרבה שמע מרבותיו גם פירושי ר"ג כלי ספק היו בידו בשלמות,
 ובחן ובקף במועצות ודעת לבחור את הישר בעיניו ולהרחיק את אשר לא ישרה נפשו
 בו, ועל כן מצד חזק נובל לאמר שעשה הכל מדעתו הרחבה כי לבחינה ובקרה
 במועצות ודעת נדרש דעת רחבה ויושר העיין והתעמקות בענין, אשר בכל אלה היה
 רמנו שלמה יחיד ברורו ולא קם כמוהו בין הפרשנים.

בגשתו אל המלאכה לא העלים מעיניו כי אין כח אדם לפרש ספר מן הספרים
 בטרם ידע נוסחאתו המאושרת והאמתית, ואמנם כבר בדורות שקדמו לו היה זה דבר
 יודע כי ספרי הגמרא משובשים באשמת מעתיקים או מניהים, וכבר ר"ג אסף אימר
 באלה על מגיה ספרים, והוא בכתיבה ידו סמש כתב גמרא מונהגה (לעיל בפרקין)
 ובלי ספק נוסחאתה היחל לחק. אבל רש"י לא כן ידמה, כי גם אחרי שקבע ר"ג
 הנוסחא בהנהגתו עוד מצא גרסאות למאות אשר לפי דעתו אין להם שח, על כן לא
 שעה לזה כי חשב שהפרה איסורו של ר"ג היא חקמת תורה, והיה ראשית השתדלותו
 בביאור לחבר פירושו שלם לבדוק הנוסחאות, והעריך העתקות שונות מן הספרים
 נוסחא מול נוסחא והבריע ביניהן ותקן הגרסא על פי חברתו ועל יסוד תיקונו עשה
 פירושו, ומה רב טוב עשה בזה לעמו אשר מלא לבו לעשות כן למרות פני אימר
 ר"ג! נכדו הרשב"ם גם הוא נהג ככה בתיקון הגרסאות כי כן ראה את רש"י עושה
 ונהג כמנהגו, ולולא אלה שני הענקים היוו דרך לבקרת הנוסחאות מי בדורות
 האחרונים הערה נמשך לנפול ביד המקנאים קנאת איסורו של ר"ג? מכמה וכמה
 גלפילים ונפתולים הצילונו! כי אין כח ביד אדם מן הארץ להעמיד הנוסחאות
 המשיבשית בלתי אם בדרך פלפול וחדוד, אשר רק הוא יפטר הכל וישר הכל -
 למראה עינים. אבל אמת הדבר כי גם רש"י לא על נקלה תקן וחגיגה הנוסחאות, לא
 תקן רק על פי העתקות שונות מספרי התלמוד אשר בידו או ביד אחרים, ולפעמים
 תקן הגרסא בגמרא על פי מה שמצא בספרי הכריות, התוספתא, הספרא וספרי
 ועוד אחרים ואף לפעמים הגיה מפני שלא יוכל להעמיד גרסת הספר בשום אופן אך
 לעתים רחוקות תקן הנוסחא לפי דעתו אבל בכל זאת היא גרסת הספר כמו שמצאה
 ופרשה והניח התכונה לקורא, ומצאנו עוד בכמה מקומות שהעיר על כמה דברים
 הנמצאים בגרסת הגמרא שהם הוספות מאוחרות שאינן מנוף הספר ונחוספו מספרים
 מאוחרים לתלמוד, או שהם פירושים שהיו כתובים על הגליון וכסעות באו אל הפנים
 או שתלמידים טועים פרשם לתוך הספר, ואמנם וולת כל אלה היו בעורווי בתיקון
 הגרסאות ספרי הנאונים, כפירושי בכלל כן גם גרסאותיו השיגו זכות גדולה כי לא
 ארכו הימים והעלו כלם לפניו הגמרא כאילו יצאו הדברים כן מתחת יד בעלי התלמוד
 ואין לנו היום ספר תלמוד אחר כי אם על פי גרסאותיו של רש"י, אולם גם התלמידים
 שהיו בפנים על פי גרסאות רבם, משכו ידם לפעמים מן התיקון מטעמים
 שונים

שנים¹⁸). והמלאכה הזאת עשו באומנות ובחכמה. כשהגיה רש"י לא נסח הגהתו בדמיון נמוך, ובלשון שראוי שינוסח בנמרא, אבל התלמידים שהגיהו על פי הגהתו הגמיוה הנמרא יפה בסגנון לשון בעלי התלמוד עד שלא נבה כי יצאו הרברים מחמת יד האחרונים.

הפירושים כלם יצאו מחמת ידו ובכתיבת ידו ורוחו הוא קבצם, וברר וזקק ותקן והגיה כהגהה אחר הגהה עד חסירו כל הסינים ועד יצאו במהרם ככלף צרוף. לא היה סגן המחברים המבוהלים אשר כמעט שיבש הדיו על הגליון כבר מוציאים הרברים לאור כי אם היה מונעם בשלש עשרה נמה וחניה וחזר והגיה¹⁴. מפירושו נמצאו שלש סדרות. מהבדל המהירות כבר מדברים בעלי התוספות ומוכרים מה שפירש בפירושים הראשונים ומה במהדורא בתרא (ע"ז ס"א... ד"ה המסרה) והפירש שבמהדורא בתרא הוא שלפניו, ואמנם נמצא גם שבתוספות מעתיקים פירושי רש"י על פי מה שחניה באחרונה ואינם כפירוש רש"י שלנו, מזה נשמוט: שפירוש רש"י שלנו על פי הרוב קרוב לכל הוא במהדורא בתרא ורק בדרך יוצא מן הכלל נשאר קצת פירושים ממהדורות הראשונות ובלי ספק על פי הכרעה תלמידית¹⁵. ואולם גם רש"י עצמו בפירושו רומז ומוכיר על המהדורא הקדמון ואומר: עד הנה פירשתי כך וכך. חזרו בו ממה שפירש עד הנה (כ"ט ק"ח) כאשר הפירושים שלפניו לרוב על פי המהדורא האחרונה, אף כן הגרסאות שגיה רש"י והכניס אותן ההלמידים לפניו גם הן לרוב לפי המהדורא האחרונה. מאותה המהדורא תקנו את הנמרא, והנוסחא על פי תקניה היא חיום נוסחתנו בנמרא. ועל כן מצאנו בשחניה רש"י בראשונה ומחק מלה וחזר באחרונה וקיימה שבנוסח הנמרא שלנו הגרסא כמו שגרם לאחר חזרה (עי' זכחים פ"ז: ברש"י ובת"ה אלא).

המנהג יקרה לפירושו הוא בקשת הראיות לפירושו ומראה מקומות המקור מכל ענין וענין. פעם מוכיח המקור בפירוש במקומות אחרים בתלמוד ובשאר ספרי התורה שבעל פה גם במדרשים, ופעם אינו מוכיח שם מקורו ומקומו איה הוא וסומך על ידיעת חקוראים שידעו מעצמם מציאות הענין, וההלם הים - אשר לא ידעו אין זה הוק כי די לחם ביריעת הענין יאמינו ויסמכו על הפירוש. בקצת מקומות מצאנו כי רש"י פירש איזה ענין ולפי ראות עיניו נחשוב כי פירש כן מסברה ומהשערה אך בהעמיקנו בדבריו נמצא כי זכר בפירוש כן איזה מאמר בתלמודים או בשאר ספרי הקדמונים¹⁶. ואולם אף במקומות שימד פירושו על סגרתו ושקול דעתו לא היה מחכמם

18) בתולדות רש"י ער 24 הראיתי שבשארן הבדל בענין בין חניו חישנה וכו' התקון חניו השנת (ברכות נ. ד"ה ח"נ אי, פנדרין צ"ג: ח"נ וחיתו. ח"נ ח"נ יצא. וכשרש"י רמז שגון חתנה אלא השערה שנראה לו לא חניו (ברכות כב ד"ה ח"ה) כשאומר ח"נ וכו' למורי דליג לח לא חניו וסתדרין עה: ח"ג דבר. וכן כשהגיה ע"י שלפול וז"ל בדבר חניו ח"נ כשתוא (מכות פ"ג ח"ג נשפס ובכ"ט).
14) ע"י באו"ח ח"א ס' ס"א שתעוד שראה בפירושים שכתב רש"י. ככתובת ידו ותח פ"ח: הדבור שרצח להחזיקו וכתב לשעלה בניו שישי את התקון ונשה עין קודת על חתיבת שאלה המחק וכתב על הגליון יתרון באור.

15) מן המהדורות ע"י ע"י (נחל ד"ה מסכו) שם (מה ד"ה אלוהים: ערוכין (סח) ד"ה דאתא וכו' אקלעו) יומא יכו ד"ה אלא. במדורות (מא. ח"ה אי) ובחוס' ש"ה (קטו) ותיס' נחיות נפו ד"ה ותחין ותיס' חניגה כו ד"ה חניגה) וע"ע ב"ק (סו.) בששה מקובצת ד"ה אלא לעולם. והתח דמותו על כל אלה המקומות ספני שבתן מסא תראיות לכל מה שכתבתי בפנים ובפרט תראה שאין לתמות אם תמצא לפעמים בחוס' או באחר משאר ראשונים שגרמו על פלש"י ואותה הפירוש לא נמצא בס"י שלפניו, כי נאמר שבידום חיה מן המהדורות הראשונות ופרש"י שלנו רובו מן המהדורא האחרונה. ובשבת (קט"ו) שכתבתי פירש"י שבו חייסות כמו חשבונות או אגרות וחר"י פ"י שפירי מקח ומסכר וכתב שכבר הגיה רש"י כפי וזוכה ותיס' שלפניו כאן הוא לפי המהדורות הראשונות.

16) בתולדות הנ"ל חער 4: תבאית קרוב לששים ראיות שלש"י סוכך בפירושו אל דברים הנאמרים ס"א ואינו מוכיח המקום ומשער ידיעת הרברים אצל הקורא ובאמת כל הכפי בכפיות התלמודית ידעם טעמיהן ובהגהה (ד"ד ח"ד)

ועמוד על גורח המלות ושרשן רק יאמר במלות טובנות לכל מה ענינן²¹ בכמה אלה נראה שכן קבל או סרבותיו או מפירושו ר"ג או גם מספר העירך, והן שלא הניא את העירך בשם רק פעם אחת (שבת י"ג) בריו שכמה פירושים שספר רש"י עליהם שכן שמע אי שםביאם מתחם-מן העירך (עי' תולדות הערה 25, 58 כמה ראיות). אך פעמים הרבה יפרש מלות על פי השמות הלשונית ובאר מלה עברית פגרה ארמית וכן להפך (שם כהערה 57). במקצת מקום מפירש על פי שאר לשונות (ברכות נ"ו כיצא ל"ג יוסא פ"א גטין פ"י ב"ב כ"ה) וממה שבאחרים מאלה הפירושים אמר שירע כן ספי השמיטה נראה כי לא היה בפי באלה הלשונות. אבל אמת הוא מה שנאמר על רש"י כי חסמתו עמדה לו לפרש על פי הערבי מדעתי (רש"ב בתולדות רש"י מצונן): כי כן מצאנו פבואר מפירושו על 'מלך אלקום' שכתבו ונראה שזאת התיבה לשון ערבי שכל פתיחת תיבותיהם, אל' (מנהדרין פ"ג) וזה מורה כי חשב משקל דעתו שכן הוא. מאד אהב רש"י לכבד המלות על דקדוק הלשון²². ואמנם יפריש ויבדיל בין לשון המקרא ובין לשון הפנים נברכה נ"ו. יבמות ק"ב) או לשון של משנה (שבת פ"ד, פ"א, תולין ל"ג) ולשון הגמרא (פסחים קי"ד, שבת ל"ג) ולשון אגדה (שבת קנ"ו) והנה בכמה מקומות מצאנו שמפירושו מלות ודבורים שבמקרא שספרם בנסרא יש סתירה עם מה שפרשם בפירושו למקרא, ופעם דבר זה הוא שמפירושו בנסרא יפרש לפי מנהג בעלי הגמרא בפירושו המקרא ומשהירל להצדיק פירושם על פי יסוד הלשון תחת אשר בפירושו למקרא מבאר לפי דעתו מפירוש הכתוב בכלי השגחה על מה שפירושו הכפי הנסרא וזה הוא המרה לחיפן אלה המסורות²³.

ואולם יש סתירות בפירושו אשר לא נדע משרן בלתי אם נאמר כי חזר מפירושו הקודם. על מקצתן הנוגעות בהלכה לצד העירו בעלי התוספות (עי' שבת ל"ד) וגטין ו' ועוד גטין ס"ג ושם נ"ב: ובב"מ). אבל יותר מסר שהעירו עליהן בתוספות נמצא עוד סתירות מפירושו לפירושו במקום אחד אשר לרוב אין להם דבר עם ההלכה. כמי ברכות נכ"ה) כמא דמוקרא כום זכוכית יקרה, ושם (ל"ה) כום זכוכית לבנה, פסחים ס"ב) הדרוקן כרסו צפה, ובערוצין (ט"א) חילי פה, ובשבת (ל"ג) הדרוקן חילי הוא, בביצה (ל"ט). מלה סדופית דקה, וב"ב (ג) מלה סדופית עבה וקשה כאבן, והרבה כאלה²⁴ והיא הדבר אשר רבנו שרשי חזר לפעמים ספסא שפוי ש במסכתא אחרת (עי' תע"י ערוצין כ"ד: יוסא ו"ג). ואמנם אמתנו לא נדע איזה מן הפירושים הסותרים זה את זה חשב רש"י יוקר, כי אילו היה רש"י ספרש את המסכתות על הסדר היינו אומרים שחזר במסכתות האחרים מפירושו שבקדמתה אבל עתה

21 ע"י ב"ק (כ"ג) מוקרא אונף של חזר. שבת (ה) אספית מה עלפי תורת פירושם המורים. שבת (ה) אספית מה ואפוא. ערוצין (ט"ג) פשוטיק ואבורני פסלון וקתולאט, וסופא כאלה הרבה.

22 ע' ברכות (ב) שם (א) שם (ה) שבת (ס"ג). גטין (ג). שבת (ל"ג) תניא (י"ג), בערות (ה) מופת (ל"ג) שם (ל"ט). ברכות (ס"ב) הונא (ז) ופא (נ"ג) ונחום (קפ"ו) ולי תולדות רש"י שלי חתיה וזה.

23 ע' שבת (ה) שפי' שפת בר לשתי תיראות וזו לפי מנהג הנבי' אבל בפירושו לתלמוד אין זכר לזו ומפרש לפי דעתו במשט הכתוב, שם (ט"ג) פי' מלה פתח כמו מתיחת וזה דרכין מנהג פירושם ובפי' ישניה פתח באין אחר. בביצה (ג) פי' דרובין לשון מושלל כל צרכו כמו צדקה וזה לפי גנין הנבי' אבל במקרא פי' צדקה בענין אחר. ורש"י עצמו רבו על זה על קדושין (י"ג). אלה וכתש... פירש וזו פי' כמו זכר יסירן כמלירין בעין.

24 בביצה (ג) פי' טיגין עברי ע"ו, ופא ע"ב טיגין אחרת התוספים עמיה תורה לפרש בנת ואילו, ובפי' (י"ו) האנשים אשר הפכו לדבר אלומס חיוס כמו פנוקים ובייתוסים. גטין (ט"ה) פי' מין, יקרה שאינו מספין לרברו חיל, ובע"ז (ז) פי' טיגין כומיים לע"ז בין עזים בין ישראלים. בשבת (ט"ג) משמא מלכת יין, ובע"ז (ח) פי' רומי. שבת (ג"ג) אבא חברי, ובברכות (ט"ו) ששאל קרא לר"ג אבא לכבודי, ופי' בחולין ס"ה: ועוד הרבה כיוצא באלה על תולדות רש"י שלי צד 96.

(ר"ד ח"ד)

עלה שלא ידענו סדר פירושו, ולא ידענו איזה משני הפירושים נקרא בשארונה, כיון מעצמו שקשה לחלוק איזה מהם היה עיקר פשוטו, ודבר ברור הוא שלא עשה פירושו בסדר התלמוד. כי כמסקנת סבות ידענו שלא השלים פירושה והשלימו חתנו ותלמידו ר' יהודה בן נתן, כאמור בכל הספרים בחוף פירוש רש"י (מכות י"ט): רבנו גיפו משה ויצאה נשמתו כמחרה לא פרש יותר, מכאן ואילך לשון תלמידו ריב"ן, וכן לא השלים מסכת בבא בתרא ולא פירשה רק עד תחלת פרק שלוש ומשם והלאה פירשה בן בתרא רבנו שמואל ב"ר שאר, מזה נראה כי פרש מסכתות הסדרים האחרונים קודם מסכתות סדר גיטין וקריב הרבה שפרש כל סדר גיטין באחרונה, ועל כן קשה מאד לחלוק ברור איותן מן הפירושים הפירוש זה את זה פרש ראשונה או אחרונה. ואולם גם זה וכן כי לא כיון רבנו שלמה לחזור מדבריו הראשונים כי אם חיו שניהם בימים בעיניהם ונתן לשניהם מקום כפירוש והניה המהירה לקראים בהם.

גם זאת שם רש"י נגד עיניו לבאר דבורים וענינים אשר בוסן התלמוד היו גלויים וידועים וברורות מאד עינים. כגד נעלם עינים. הן רוב המלות הארמיות בוסן הנמרא לא היו צריכות פירוש כי הארמית היתה לשונם המדינת לכל אכל בימי רש"י וזהו פירושו דרוש, כמה דבורים בתלמוד המרים על תיכונים ומנהגים שביניהם הלא פרי נזכרו בשם זה הכל יודעים מה הוראתם, ובימי רש"י לא ידעו מה המה והיה צריך לפרשם. כמו: אגרא דב"ה דהקא, בימי התלמוד סי' לא ידע מה הוא. בלה (ברכות י"ז). או נאמרים. הפסוק נבגא במנחה נשבת אינו צריך לחזור שלישי. טוב (שבת כ"ד). זה היה טעם שידעו המנהג נשבת אבל בימי רש"י שנשכח זה המנהג, כי ידעו חתיון ומה תלכה, ולרש"י חשב לצדקה שהודיע המתירן בפירושו. כמה ענינים בתלמוד נוסדו על מעשים שהיו ובימים ההם היו נודעים לכל ולכן לא פרשם בתלמוד, אך נשכחו בדורות האחרונים, ואם אותם רש"י קצתם מאגרות קצתם בהשבות הנאונים וקצתם מקבלה, והודיעם בפירושו²⁵. בן היה הרך רש"י לחלוק בכל מקום מה שמחם נמרא, עוד דבר אחר מסתורית של התלמוד הוא, שמצאנו כמה דבורים עומדים בתלמוד שחם מקצועות התידה ולא נחפשו ופרשם רש"י. כמו הדבורים "דבר תורה, דאורייתא, הלכה, הלכתא" פרש רש"י הלכה למשה מסיני. דבר תורה רובו ומקפיד עליו (עריבין ד"ו) מומאת התורה הלכתא (מסחים פ"א) משקין כי מסכתא הלכתא (שם י"ז) הלכה היא בגויה (סוטה כ"ג) וקתות דאורייתא (גדה ט"ז). בת שלש שנים ויום אחד הלכתא (שם ל"ב). הלכתא תפלין לא בעי שריטין (מגלה י"ח) חצי נוק צדורות הלכתא (נ"ק ג) ובכלם פרש רש"י הלכה למשה מסיני. שלש עשרה סודות לדעתו הלכה למשה (מסחים פ"ו). גם דבר תלמוד באם אינו ענין (שם כד) ולא נמצא בן בתלמוד. ויען כי לא ידע להתעמק לכל הדברים האלה במקרא ולא כסברה על כן חלה אותם בהלכה למשה מסיני, ורקו על זה בפירושו על אמרם מעמד שלשתן הלכתא בלא מעמד ופירש רש"י שהוא כאלו קבלת מסיני שאין צורך מעם (גמין י"ד), אמנם זה כללו של דבר אבל יש גם יוצאים מן הכלל²⁶. ויוצא לנו מכל זה

פרק

25) ש' בהיות (ח) משום מעשה דר"א ולא מ' בג' המעשה רש"י כיוונו. אף שבדומים יולנו נקרא והיה מתעורר רש"י שאינו מנוח' הנם' וכן סגור' כמפתח' ל' נקום וי' רש"י מסחים (קובץ) ובתלמוד הדרת 62. ובשבת 121. עוקב' צ' נחמיה ר"ג ותינו נתן דביצתא ופי' רש"י במגדלרין (ל א): ענינו ע"פ מה שמע' מאגרת. ועוד במגדלרין (ס"ד) כי חמי' מעשה דבגיא סכסא. ומכיו רש"י המעשה מן הסוכס לפי הקבלה שבה' י' ה' שחזירתי על זה בהדרת 66. שם (ל"א) כי סאות משלו שיעלים היו לו לר"ג ואין לנו אלא עישה וקטום הסוכס סתתו בהם השלים ולא הסקלים עצמם אכל רש"י סכסא.

26) בניצח (ל"ד) בענין תלכה דריוק מברום סרפת פי' רש"י דקום לתו לרבנן מ' ס' נ' דריוק אברים (ד"ד ח"ד)

שלמו על פירוש רש"י לתענית בנו על פירושו האמתי, ומאחר שהפירוש שרומז
עליו נמצא קצה בשלנו נשלמו עוד שהפירוש שלנו נוסף על פירוש רש"י האמתי והוא
מן המחברים המאחרים השב לתקן פירוש רש"י והוסף ורגע ושנא ומה וצא הפירוש
שהוא היום בידנו⁸¹. גם על פירוש רש"י לביעור קטן קמו עוררים ואמרו שזה
הפירוש הנספח לנמ"א שבדפוס אינו מרש"י אלא הוא מפירוש רבנו גרשון ופירוש
רש"י האמתי הוא הנספח להלכות האלפסי וטעם העיקור וען כי הפירוש שלנו נכונה
ממאיר לרוב עם פירוש ר"ג, אבל בעינינו כל העיקרים האלה מן הואנה המה
ואם נמצא קצה או חכמה פירושים שפירש על פי פירושו ר"ג מה וי עושמו הלא
נמצא שבכל פירושו ספק גם על מה שפירש אמרים וכמה היה לו פירוש ר"ג
ליסוד, ומי שיחזונו בפירוש ר"ג הנמצא בידנו יראה כי המון רב פירשים אשר
בפירוש רש"י שלנו לא יזכרו ולא יפקרו בפירוש ר"ג. ואנחנו יתכן שיהיה שיהיה
הניסוחים שבידנו אותה שנספחה אל הנמ"א ואתה שנספחה אל האלפסי שתי
מחדות הן כמנהגו של רש"י בכל פירושו, כי נמצא חזו ביד המחברים הראשונים
שתי אלה המחדות והתקין שיהיה בשם רש"י, הן בעלי התיאור הכימי כמנה
מקומות פירוש הקונטרס על פי הנוסח שפירש⁸² הנספח אל הר"ף ושם נמצא שם
מביאים הפירוש הנספח לנמ"א אף שבפירוש ה"ה נחפזו באופן אחר, אף גם הביאו
פירושם בשם הקונטרס שאינם לא כזה ולא כזה המעין ח"מב בתיאור כעצמי
ראיות ברורות על כל זה (עי' חלרות רש"י שלי הגדה ז'י), ונפסקו רבנו אשר
(מ"ק מ"ה ה"ח) מביא, לשון אחר שפירש רש"י ונפסקו אחר שם (מ"ג פי
ג"ה) מלתק פירוש רש"י על פסוקי אהי נפשי, ולא נמצא זה הלשון והפירוש לא
בפירוש רש"י שלנו ולא ברש"י שאצל האלפסי, וכן בעל הגהות מיטוני (הל' אבל
פ"ה ה"ח) הביא פירוש רש"י אשר לא נמצא בשני הפירושים. מכל זה יוצא לאור
משפט כי היו פירושי רש"י נסחאות נוסחאות, אבל מי שישיבו על פירוש שלנו שהוא
פירוש רבנו גרשון והחיסתו השניים עשה חכם אחר ולא רש"י לא ישיב בצדק,
כי בשני מקומות נמצאו כי חתמו של רש"י חתום על הפירוש, האחד הוא פת
שבמקום אחד כתוב בפירושי רש"י שלנו מפי מורי חזקן (מ"ק ג' ד"א פנאי)
וזה לשון רש"י באמת שקרא את ר' יעקב בן יקב בשם מורי חזקן והשני היה
מה שחביא פירוש גשם יש אומרים אשר לפירו דבר רב דבר שאינו אמתי ועל זה אמר
בעל הפירוש, וקשה בעיני לומר שר"ב יוציא דבר שקר פסיו (מ"ק כו) ושם שפירש
במקום אחר שרש"י אמר בן על עצמי שקשה בעיני לומר בן (פסחים ד"ו) ועתה אילו
מי שאמר בן בפירוש למ"ק היה איש אחר ולא רש"י ופלא שיאמרו שינתם דבור זה
"וקשה בעיני", וכל אחר בנוף מדבר בעדו אין זה אלא שאלה ואלה דברי אחר
ודברי רש"י הם. סוף דבר יוצא לנו מכל זה כי היו ביד חכמי הדורות אחר רש"י
נוסחאות נוסחאות מפירושו למ"ק, ונראה שחיותו גרועה וכלתי שלמה היא הנוסחה
שלפנינו ולא עוד אלא שחלו בה ויהי אחרים⁸³. טובה וברורה יותר ממנה היא הנוסחה
שאצל

81 לפני זה כבר אמרנו שחבר התיב לתענית השתדל לרוב לתקן פירוש חסונה לרש"י אשר
באמת אינם מוקדקים בלשונם ובסגנונם ובסידור נשאר פירוש רש"י, ע"ש בחלרות הגדה ז' שבררתי
בראיות יותר מעשים שכן הוא הדרך של בעל התיאור חזק, ועם שחבר התיב לתענית היה סן היתר
מאחרים, וזה סבוב לסיף המאה הראשונה לאוף חששי, וכבר העניק לשון חשיר אורה חיים ה'
יא' ד"ה לן.

82 במ"ק י"ב מ"א את חשונה, הקיבור את מתי ג' ימים קודם ואומר על פירוש, וזה שבררנו אבל
התקן נמצאו וכו' ואומר אני שפ"ס הוא והנה חשי' שפ"א בתעק נמצא ברש"י שאצל ח"י"ף ובחכמה
שבכל הכרת ופי שאמר שפ"ס הוא אינו רש"י וכלי פסק שחיתת יד אחר באשע.
(הירד ח"ד)

